

6. Карташевская И. Ф. Географические аспекты управления туризмом / И. Ф. Карташевская // Культура народов Причерноморья. – 2002. – № 34. – С. 173-179.
7. Карташевская И. Ф. Методические принципы формирования зон и территорий приоритетного развития в туристской отрасли (на примере Автономной республики Крым) / И. Ф. Карташевская // Культура народов Причерноморья. – 2005. – № 59. – С. 26-29.
8. Карташевская И. Ф. Кластерная модель географии управления туристской, курортно- рекреационной отраслью / И. Ф. Карташевская // Культура народов Причерноморья. – 2003. – № 45. – С. 46-49.
9. «Концепция развития курортно-рекреационного и туристского комплекса Автономной Республики Крым до 2010года» от 12 июля 2002 года № 329-р.
10. Стратегия экономического и социального развития Автономной Республики Крым на 2011-2020 годы : Постановление Верховной Рады АРК от 22 декабря 2010г. № 121-6/10.
11. Программа социально-экономического развития г. Алушты на 2011 год : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://alushtalive.com/uploads/files/soc-econom_programm_alushta_2011.pdf.

Кирилюк І.М.

УДК 332.28

ТЕОРЕТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ЗЕМЕЛЬНИХ ОРЕНДНИХ ВІДНОСИН В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Земля протягом усієї історії людства була неодмінною умовою виробництва і вагомим чинником його ефективності. Відповідно й відносини, що виникали з приводу її залучення до економічного обігу, відігравали вирішальну роль для визначення рис і перспектив розвитку кожної національної економіки. Еволюція відносин власності, інститутів, що забезпечували економічну реалізацію природних властивостей землі, зробили оренду землі невід'ємним атрибутом системи землекористування і важливим чинником ефективності створення і характеру розподілу суспільного багатства. Тому і в процесі пізнання закономірностей, що регулюють процеси створення і розподілу суспільного добробуту, відносинам оренди землі, природі доходів, отримуваних власниками цього ресурсу, проблемам узгодження їхніх приватних економічних інтересів з загальносуспільними завжди приділялася пріоритетна увага. Загалом еволюція ролі землі як чинника суспільного виробництва та розвиток уявлень людства про природу і закономірності формування та функціонування відносин із приводу виробничого застосування землі та привласнення продуктів, вироблених завдяки її властивостям можуть бути показовим прикладом великого шляху, який пройшло виробництво, форми його суспільної організації та наука про господарську складову суспільного життя.

У процесі тривалої еволюції теоретичного осмислення відносин землекористування етапними стали роботи Д. Рікардо, А. Сміта, К. Маркса, А. Маршалла, В. Парето, М. Туган-Барановського та ін.

Метою статті є дослідження теоретичних поглядів на сутність оренди землі в сільському господарстві, з'ясування основних закономірностей і проблем їх функціонування.

У роботах, які традиційно відносять до класичного напрямку економічної науки, орендні відносини розглядалися здебільшого в контексті створення і розподілу доходів (зокрема, від землі). При цьому інституційні умови таких відносин тлумачилися тогочасними авторами (А. Сміт, Д. Рікардо) досить емпірично – теоретичне відображення ринкової сили учасників цих відносин безпосередньо відбивало поширені на той час в європейських країнах реалії землекористування. Класична на той час модель орендних відносин передбачала таких її головних суб'єктів: 1) землевласника, якому належали земельні ресурси значно більші за розмір типового тогочасного господарства, а співвідношення наявного багатства із бажаним способом життя дозволяло достатньо вільно обирати спосіб використання свого ресурсного потенціалу; 2) масу безземельних селян, які завжди „менш сконцентровані” [4], тобто через свою велику кількість мають значно гірші можливості координувати і узгоджувати свою позицію на ринку землі. Останні мають лише дві альтернативи – брати участь в економічній діяльності як наймані працівники агропідприємств або орендувати землю для самостійного ведення господарства у статусі підприємця (фермера). Сферою взаємодії двох цих груп суб'єктів орендних відносин стає ринок землі, який регулюється „природними” законами стихійного, невпорядкованого узгодження особистих інтересів індивідів, що керуються прагненням власної вигоди. Важливими детермінантами такої взаємодії виступають, по-перше, сформовані на певному етапі розвитку суспільства традиції, уявлення про нормальну (достатню) винагороду за певну діяльність (постачання певного ресурсу), отримання якої учасниками виробництва необхідне для збереження певного ресурсу в обраній виробничій діяльності. По-друге, чисельність споживачів сільськогосподарської продукції разом із традиціями харчування представників різних соціальних груп, що в комплексі визначають попит на продукти цієї галузі, тобто той розмір винагороди, претендуючи на який виробники зможуть дійти згоди зі споживачами.

За таких вихідних умов оренда стає механізмом, який перетворює природну родючість землі в економічну, способом узгодження інтересів людей (власників різних ресурсів, представників різних соціальних груп), що дозволяє залучати землю в економічний обіг, створює умови для її виробничого використання.

Центральним параметром орендних відносин у роботі А. Сміта „Про природу і причини багатства нації” слугує рента. „Рента, що розглядається як плата за користування землею, природно являє собою найвищу суму, яку здатен виплачувати орендар за наявної якості землі. Встановлюючи умови договору, власник землі прагне лишити орендарю лише таку частину продукту, яка достатня для відшкодування капіталу, який витрачається ...і для отримання звичайного для цієї місцевості прибутку” [5, с. 205]. Таким чином, монопольне становище власника землі і його переваги в процесі визначення умов договору були для вчених того часу невід’ємними рисами орендних відносин. „Земельна рента, що розглядається як плата за користування землею природно являє собою монопольну ціну. Вона не перебуває ні в якому разі у відповідності з тим, що власник витратив на покращення землі, або з тим, чим він міг би задо-вольнитися; вона визначається тим, що фермер в змозі заплатити” [5, с. 206].

Для визначення розподільчих відносин із приводу продукту землі важливими, на думку А. Сміта, є саме особливості ринкової взаємодії орендаря і землевласника. Хоча рента і визначається за залишковим принципом, але саме її одержувач привласнює весь надлишок ціни над сумою необхідних для виробництва доходів постачальників праці і капіталу. А таку можливість йому дає саме монопольне становище на ринку землі, явна ринкова перевага над контрагентами, яка розглядається А. Смітом як єдина можлива даність.

Оскільки саме землевласники (А. Сміт розглядає реалізацію цього соціального статусу лише через виконання ролі орендодавця) отримують „надлишок” створеного продукту над тим, що необхідне для забезпечення нормальних умов відтворення праці і капіталу, то вони відіграють роль концентраторів і розподільвачів головної частки приросту суспільного добробуту. Якщо доходи власників капіталу і праці силою конкурентних механізмів швидко зводяться до певного середнього рівня, відповідного „нормальним умовам відтворення праці і капіталу”, то доходи землевласників якраз збільшуються разом із зростанням надлишку суспільного продукту над цими потребами. Тоді збільшення доходів останніх – результат приросту ефективності (зростання віддачі з кожної одиниці витрачених праці і капіталу), а зростання доходів власників капіталу і праці – лише результат збільшення обсягів ресурсів, які вони постачають, бо ставка оплати одиниці їхнього ресурсу завжди тяжіє до „нормального рівня” і не може утримуватися довго на вищому рівні через силу конкуренції. Це надає оренді землі виняткового значення (за теорією А. Сміта) – вона створює клас (землевласників), що завдяки орендним відносинам концентрують доходи від приросту ефективності суспільного виробництва і за власними інтересами є прибічниками інтенсивного розвитку виробництва: „зі сказаного вище випливає, що саме інтереси перших (землевласників, одержувачів ренти) із цих трьох головних класів щільно та нерозривно пов’язані із загальними інтересами суспільства” [5, с. 300].

Подальший розвиток теорії орендних відносин та економічної ролі ренти традиційно пов’язують із поглядами Д. Рікардо. Присвячена ренті глава „Начал політичної економії та оподаткування” починається із тлумачення ренти як „частини продукту землі, яка виплачується землевласнику за користування первинними і такими, що не підлягають руйнуванню силами ґрунтів” [4]. Така трактовка ренти одразу зумовлює розрив між її розмірами та економічною діяльністю землевласників, відповідно, ставить розміри ренти у залежність від масштабів пропозиції землі і попиту на сільськогосподарську продукцію, але виводить ренту за межі процесів ціноутворення на неї. Специфічність ренти як факторного доходу вчений пояснює саме тим, що різні ділянки землі мають неоднакову продуктивність, на відміну від сили „пружності пару” чи „тиску атмосфери”, та ділянки певної якості наявні в абсолютно обмеженій кількості, тому неможливість скористатись певною ділянкою автоматично породжує додаткові витрати праці чи капіталу для отримання порівнюваних результатів: „Якщо би вся земля мала однакові якості, якщо би вона була в необмеженій кількості та однорідна за якістю, то за користування нею неможливо було би брати плату” [4]. Між поглядами А. Сміта і Д. Рікардо прослідковуються принципові відмінності щодо зв’язку інтересів землевласників із загальносуспільними. Якщо перший вказував на домінування едності приватних інтересів цієї соціальної групи із загальносуспільними, то Д. Рікардо наполягав на типовості ситуації, коли виникає суперечність між інтересами землевласників і умовами зростання суспільного добробуту за рахунок поліпшення забезпеченості продуктами сільського господарства.

У роботах К. Маркса значна увага приділялася розподільчому аспекту рентних відносин та дослідженню конкуренції між великою і дрібною земельною власністю, що дозволило йому сформулювати систему поглядів, досить корисну і для аналізу сучасних земельних відносин. Зокрема, проблема витіснення фермерських господарств у процесі розвитку великих агроформувань, інші соціальні проблеми, породжувані концентрацією агровиробництва, можуть досліджуватись саме із використанням теоретичного інструментарію марксистської теорії. Також проблема обмеження зростання оплати праці сільськогосподарських найманих працівників у разі формування великих за масштабами (порівнюваних із масштабами регіональних сільських ринків праці) землекористувань може стати досить актуальною для України. В цьому бачимо додаткове підтвердження важливості державного регулювання орендних відносин. Останні мають розглядатись в контексті державної регуляторної політики не лише як елемент механізмів приведення масштабів землекористувань у відповідність із вимогами найвищої продуктивності земельних ресурсів, а й як складова механізмів протидії монополізації земельної власності й чинник створення сприятливих умов для формування чисельного середнього класу, розвитку самозайнятості на селі та вирівнювання розподілу доходів від сільськогосподарського виробництва.

Орендні земельні відносини в роботі А. Маршалла „Принципи економічної науки” виступають визначальним елементом системи землекористування, необхідність якого в „давню заселеній країні” зумовлюється природною, за таких умов, концентрацією землі в руках великих землевласників та невідповідністю між здібностями й уподобаннями людини і наявним у її розпорядженні ресурсним потенціалом. Той факт, що окремі особи мають у своєму розпорядженні землю і, водночас, альтернативу

кращого використання власного часу, ніж самостійна організація агропідприємства, виступає в його роботах достатньою умовою необхідності існування ринку землі. Вибір між продажем землі і здаванням її в оренду зумовлюється багатьма (і не лише економічними) чинниками, але в нормальних умовах (для більшості випадків) може моделюватися за допомогою порівняння альтернативної цінності потоків доходів, отримуваних від цих варіантів використання землі.

Оренда також розглядається А. Маршаллом здебільшого в контексті господарської форми, що дозволяє досягнути оптимального масштабу типового агропідприємства і, з одного боку, зберегти стимули і зацікавленість усіх учасників виробництва в його найвищій ефективності (що легше за обмеження масштабів виробництва), з іншого – забезпечити умови для застосування прогресивної техніки (здавання про „фабричні ферми”) та для реалізації потенціалу талановитих людей завдяки їх вивільненню від рутинної роботи і спеціалізації на вирішенні стратегічних питань бізнесу, що досягається лише за зростання масштабів господарства. Отже, відносини оренди землі за А. Маршаллом – спосіб регламентації відносин землекористування між суб'єктами. По-перше, власником землі, що стосовно кожної ділянки має альтернативи: 1) самостійного використання, що пов'язане із поєднанням ролі власника і підприємця; 2) продажу; 3) здавання в оренду. При цьому вплив вибору окремого власника щодо способу використання землі на умови рівноваги і, відповідно, ціни і обсяги виробництва не розглядається. Такий вибір швидше вважається залежним від перспектив отримання ренти та інших факторних доходів. По-друге, орендарем, який має такі альтернативи: 1) організація підприємницької діяльності на орендованій землі; 2) праця за наймом в іншого фермера. Вплив вибору цього суб'єкта орендних відносин на параметри врівноваження ринку сільгосппродукції також не розглядається (підкреслимо, саме окремого суб'єкта, тобто за дослідження на мікрорівні), і навпаки, такий вибір моделюється, виходячи з того, що він зумовлюється ситуацією на ринках виробничих ресурсів, які, у свою чергу, залежать від умов рівноваги на ринку агропродукції. При цьому оренда – лише одна з форм, що регламентує розподіл доходів, повноважень і ризику між учасниками землекористування, але не є необхідною умовою отримання ренти. Водночас саме виробництво на орендованій землі розглядається як типовий, найбільш поширений спосіб організації землекористування: „Володіння землею здійснюється не окремою особою, а фірмою, в якій один або група учасників виступають „пасивним партнером”, у той час як інший учасник або група учасників являють собою працюючого партнера” [2, с. 52]. Незважаючи на те, що орендне використання землі не є, за теорією А. Маршалла, необхідною умовою отримання ренти, зміст таких відносин невіддільний від змісту ренти, бо отримання (створення і розподіл) доходів – зміст відносин землекористування, як і відносин щодо використання будь-якого іншого виробничого ресурсу. Так само, як контрактні добровільні відносини між власниками матеріальних і особистісних умов виробництва забезпечують функціонування фірми і продуктивне використання належних їм ресурсів, так і орендні відносини між землевласником і орендарем дозволяють утворити осередок поєднання ресурсів, необхідних для створення сільгосппродукції і перетворення ресурсного потенціалу власників у доходи відповідно до суспільної оцінки результатів їхньої діяльності. Докладно описуючи „англійський тип землекористування”, який, за словами А. Маршалла, є „порочним та жорстким у багатьох аспектах, але він стимулював підприємливість та активність, як і економію ресурсів” [2, с. 64], він визначає головну перевагу англійської системи землекористування, яка, власне, розглядається як певна сукупність звичаїв, формалізованих та неписаних правил, що більшою чи меншою мірою визначають розподіл прав і обов'язків між власником (лендлордом) і орендарем. Такою перевагою він називає те, що „вона дозволяє лендлорду брати на себе відповідальність лише за ту частину майна, щодо якої він у змозі здійснювати нагляд, при цьому з невеликими зусиллями та спричиняючи невеликі незручності для орендаря”. Отже, за А. Маршаллом, оренда землі розглядається як сукупність контрактів та звичаїв, що дозволяють привести у відповідність доходи і внески у створення продукту, відповідальність за господарські результати і право приймати рішення, наявність ресурсного потенціалу і навантаження щодо підвищення продуктивності виробництва.

Наступним кроком в осмисленні ренти стала Паретіанська теорія факторних доходів. Принципові відмінності цієї теорії від теорії А. Маршалла полягають: 1) у врахуванні альтернативних, а не реальних виробничих витрат як елементу ціноутворення; 2) у визнанні ціноутворювального впливу рентних платежів як необхідного елементу ринкового механізму руху ресурсів (у т. ч. – землі) до осередків їх найбільш ефективного використання; 3) в універсалізації ренти, відриві її від природних властивостей землі: рента в баченні В. Парето може бути притаманна будь-якому ресурсу. В межах теорії В. Парето обґрунтована суперечність між інтересами землевласників й загально-суспільними інтересами – особи, які отримують ренту, зацікавлені в обмеженні руху ресурсів і створенні перешкод на шляху поширення прогресу та інновацій, які, зменшуючи економічне значення природних властивостей землі, скорочуватимуть доходи її власників. За такої сукупності вихідних положень оренда як один із механізмів, що забезпечують контрактні умови для руху ресурсів, може відігравати позитивну роль, якщо зменшує перешкоди (знижує витрати) для досягнення оптимальних масштабів виробництва та комбінації виробничих ресурсів в межах кожної одиниці, що здійснює землекористування. Прослідковуємо дещо парадоксальний розвиток бачення оренди в економічній теорії – від причини виникнення і важливої умови існування ренти до механізму, здатного (і призначеного) для пом'якшення обмежень, через які виникають рентні платежі.

У дослідженні проблем оренди землі зробив вагомий внесок М. І. Туган-Барановський. Зокрема, в роботі „Основи політичної економії” так звана „продовольча оренда” виступає формою недоцільного економічного диктату землевласника і виражає лише поширеність економічно й соціально недоцільних форм землекористування: „Зростання диференціальної ренти вказує на прогрес землеробства, на перехід до

більш інтенсивного та продуктивного господарства, інакше кажучи – на збільшення народного статку. Всупереч цьому, зростання продовольчої орендної плати свідчить лише про зростаючу нестачу землі для селян, про відсутність у них інших заробітків, про слабкий розвиток промисловості, про погіршення народного добробуту” [6, с. 504]. Незважаючи на принципові відмінності у вихідних умовах формування відносин між землевласниками і орендарями в сучасній Україні й тогочасній Російській імперії (у першому випадку дрібному землевласнику, позбавленому альтернативи продуктивного використання землі, здебільшого, через нерозвиненість інститутів і механізмів ресурсного забезпечення реалізації економічного потенціалу дрібного підприємництва в сільському господарстві протистоїть орендар – юридична особа зі значно більшою ринковою силою; в другому мало місце класичне протистояння багатьох дрібних орендарів і нечисленних великих землевласників), актуальність думки про руйнівний вплив безальтернативності використання земельних ділянок для суспільної ефективності сільського господарства зберігається й досі.

Бачення оренди в межах сучасної наукової традиції передбачає: 1) дослідження здатності орендних відносин, системи інститутів, що породжуються функціонуванням головних суб’єктів цих відносин, сприяти оптимальному вибору розміщення ресурсів цієї галузі; 2) визначення причин, через які „у відносинах між землевласником і орендарем сприятливі інновації можуть бути не ухвалені, а несприятливим інноваціям може надаватися статус стимулів” [3, с. 404]. Тому проблема оцінки здатності орендних відносин сприяти вибору оптимальної моделі поведінки господарюючими суб’єктами та забезпечувати рух ресурсів до осередків їх найбільш ефективного використання в межах сільськогосподарської галузі повинна бути в центрі подальших досліджень.

Узагальнюючи результати дослідження орендних відносин в економічній теорії, вважаємо, що оренду землі слід розглядати як сукупність формальних (контрактних, нормативно-правових) і неформальних (процедур прийняття рішень, традицій, звичаїв, правил розподілу відповідальності і вигод у сфері землекористування) способів регламентації взаємодії землевласника і орендаря щодо створення і розподілу продукту землі. Саме в межах такого теоретичного бачення орендних відносин формуються найбільш адекватні до умов сучасності можливості дослідження їх економічного значення, з’являється теоретична база для оцінювання соціально-економічних наслідків поширення певних господарських форм, запровадження певних нормативно-правових обмежень, формування інститутів у сфері землекористування.

Джерела та література:

1. Маркс К. Економічно-філософські рукописи (1844) : Земельная рента : [Електронний ресурс] / К. Маркс. – Режим доступу : <http://readbookz.com/book/136/3847.html>
2. Маршалл А. Принципы экономической науки : пер. с англ. / А. Маршалл. – М. : Прогресс, 1993. –Т. 3. – 351 с. – (Экономическая мысль Запада).
3. Раух Джеймс Е. Основні проблеми економіки розвитку / Джеймс Е. Раух, Джеральд М. Майер, Антон Філіпченко. – К. : Либідь, 2003. – 688 с.
4. Рикардо Давид. Начала политической экономии и налогообложения. 1817 : [Электронный ресурс] / Давид Рикардо. – Режим доступа : http://gallery.economicus.ru/cgi-bin/frame_rightn.pl?type=in&links=./in/ricardo/works/ricardo_w1_2.txt&img=works.jpg&name=ricardo&list_file
5. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит // Антология экономической классики : в 2 т. – М. : МП „Экнов”, 1991. – Т. 1. – 475 с.
6. Туган-Барановский Н. И. Основы политической экономии / Н. И. Туган-Барановский. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1998. – 664 с.

Кобилянська А.В.

УДК 339.9

КРАЇНИ З РИНКАМИ, ЩО ФОРМУЮТЬСЯ: В ПОШУКУ ДЕФІНІЦІЇ

Актуальність теми: Останнім часом країни, що знаходяться на стадії становлення ринкової системи або, як їх ще називають «країни з ринками, що формуються», відіграють все суттєвішу роль в економічному розвитку світу. Високі темпи економічного зростання, притаманні даним країнам, укупі з існуванням можливостей диверсифікації інвестиційних ризиків, вже не перше десятиріччя поспіль роблять ці країни доволі привабливими для іноземних інвесторів. Окрім того, останнім часом, вказані країни самі почали генерувати істотні потоки капіталу, спрямовані до решти країн світу, що стимулює розвиток економік відповідних регіонів, позитивно впливаючи на світовий економічний поступ.

Незважаючи на консенсус стосовно виключної ролі країн, з ринком що формується, в світогосподарських відносинах, наразі єдиного визначення таких країн не існує. Це приводить до того, що об’єкт сучасних економічних досліджень в цій сфері не є чітко визначеним, що в свою чергу ускладнює процес порівняння висновків досліджень різних економістів.

Метою даної роботи є дати визначення країнам з ринками, що формуються, проаналізувати характерні ознаки таких економік.

Об’єктом дослідження є стан розвитку міжнародної економіки та регіоналізація світу через появу відмінностей в економічному розвитку країн.

Предметом дослідження є країни з ринками, що формуються, та їх роль в міжнародних потоках капіталу.